

PUBLICUM
MERITORUM PRAEMIUM

Ünnepi kötet
Katsányi Sándor és Papp István
kilencvenedik születésnapjára

Második, bővített, elektronikus kiadás

Magyar Könyvtárosok Egyesülete
Budapest, 2021

Szerkesztette: Havas Katalin, Hegyközi Ilona, Sándor Tibor és Sonnevend Péter

Olvasószerkesztő: Kovács Katalin

Kiadó: Magyar Könyvtárosok Egyesülete

Nyomtatás: Elektroproduct Kft. – EPC Nyomda, Budaörs

Az elektronikus kiadásban megjelenő személyi bibliográfiák a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban készültek, szerkesztőjük: Honffyné Felhő Ágnes és Jávori Ferencné

Készült 150 példányban az ünnepeltek születésnapjára. Kereskedelmi forgalomba nem kerül. A kötet teljes anyaga az ünnepeltek bibliográfiájával kiegészítve hozzáférhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban.

A kötet megjelentetését a Magyar Könyvtárosok Egyesülete támogatta.

ISBN 978-963-89260-5-0

ISBN 978-963-89260-6-7 (PDF)

<https://doi.org/10.46280/Unnepikotet.2021>

Tószegi Zsuzsanna
Kilencven év, két könyvtáros, egy épület

<https://doi.org/10.46280/Unnepikotet.2021.Toszegi>

„Az építészet [...] kisugárzás. [...] Vizuális élmény,
amely – ha a szemlélőnek van szeme és szíve hozzá –
megérinti jobbik énjét.”

Borvendég Béla¹

Az itt következő szerény áttekintés témaválasztásának indoka: a két kiváló ünnepelt, *Katsányi Sándor* és *Papp István* munkásságának egyik legjelentősebb közös halmaza a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárának nagyarányú fejlesztéssel egybekötött bővítése és rekonstrukciója. Mindkét kitűnő 'szakférfiú' hosszú időn át dolgozott vezető beosztásban az intézményben, ahol aktív munkásságuk utolsó időszakában sokat foglalkoztak a könyvtárpalota tervezési munkálataival –, és ez a munka tette föl a koronát mindkettőjük életművére. Amikor közel 70 évesen nyugdíjba vonultak, már zajlott a több évtizedes munkával előkészített épületfelújítás és -bővítés.

A számokat kedvelők eltűnődhetnek az egybeeséseken: kötetünk hősei abban az évben, 1931-ben születtek, amikor a könyvtár birtokba vehette a Wenckheim-palotát, amelyet felújítva húsz éve adtak át az olvasóközönségnek.

*A Fővárosi Könyvtár története a XIX. század közepétől
a XX. század derekáig*

A jelen és a jövő számára rendkívül fontos az intézmény évszázados múltjának ismerete – erről gondoskodott Katsányi Sándor, aki két nagymonográfiában dolgozta föl a fővárosi könyvtárának történetét.²

A nagyközönség szolgálatába állított gyűjtemény létrehozására vonatkozó első kísérlet a XIX. század közepére datálódik, amikor *Frank Ignác* jogászprofesszor az 1850 márciusában kelt végrendeletében Pest városára hagyományozta mintegy 14 ezer kötetes, híresen értékes könyvtárát. Az örökhatározott szándéka volt, hogy a becses gyűjtemény egy városi könyvtár alapjául szolgáljon. *Haynau* rémuralma, majd az azt követő nyílt önkényuralmi rendszer azonban nem kedvezett a könyvtáralapításnak. Egy önálló városi könyvtár

létrehozásához nem voltak meg a feltételek, ezért a könyvállomány megőrzését az Egyetemi Könyvtárra bízta.³

Az idők jobbra fordultával Pest városának közgyűlése 1867-ben újfent tárgyalta a városi könyvtár ügyét, és úgy határozott, az intézményt a városi főreáliskola üres telkén, a gróf Károlyi (a mai Ferenczy István) utcában emelendő új épületben kell elhelyezni, de a szándék nem vált valóra. A későbbiek során újabb határozatok születtek: az egyik értelmében Pest városának az újonnan épülő városházán kell néhány helyiséget kijelölnie, egy másik határozat szerint új épületet kell emelnie a könyvtár számára. A főváros egyesítésekor azonban a városi könyvtár felállításának még az eszméje is lekerült a napirendről. Az új törvényhatósági bizottság által kiküldött bizottság ugyanis úgy vélte, fölösleges volna szaporítani (!) a fővárosban működő nyilvános könyvtárak számát, és egyúttal azt javasolta, hogy a Frank-könyvtárat végleg engedjék át az Egyetemi Könyvtárnak. További huzavona után 1875-ben Frank Ignác könyveinek java része hivatalosan is az Egyetemi Könyvtár állományába került.

Két évtizeddel később, 1896-ban a Lipót utcában (a mai Váci utcában) béreltek egy négyszobás helyiséget a fővárosi könyvtár számára, majd pár év múltán a városháza Gerlóczy utcai, később pedig a Károly körüti részében kapott helyet. A nagyközönség számára először a városháza épületében tették lehetővé a helyben olvasást 1900 novemberében. Egy 1902. évi döntés értelmében egyesítették a főváros levéltárának és statisztikai hivatalának a könyvtárait. Két évvel később *Szabó Ervint* az egyesített intézményben könyvtárnokká, *Gárdonyi Albertet* könyvtártisztté nevezték ki, néhány évvel később a könyvtár munkatársa lett *Enyvvári Jenő*, *Kőhalmi Béla* és *Staindl Mátyás*.

A XX. század első évtizedének végére megérett a gondolat a fővárosi könyvtár autonóm intézménnyé válására és ezzel párhuzamosan egy könyvtári és közművelődési célokat szolgáló új épület létesítésére. *Szabó Ervin* 1910-ben tette közzé az „*Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten*” című dolgozatát, amelyben szorgalmazta a legkorszerűbb elveknek megfelelő könyvtár létrehozását. *Bárczy István* – előbb ügyosztályvezetőként, majd polgármesterként – komoly szerepet játszott az intézmény sorsának alakulásában, jobbra fordulásában.

A Fővárosi Könyvtár életében 1911-ben jött el a döntő fordulat: ekkor vált önálló intézménnyé. A fővárosi tanács *Szabó Ervint* nevezte ki könyvtárigazgatóvá, aki immár megfelelő hatáskörrel felruházva folytathatta az angolszász nyilvános könyvtárakra hajazó intézmény funkcióinak kidolgozására és megfelelő elhelyezésére vonatkozó elképzelések kimunkálását.

A Szabó Ervin által kidolgozott szakmai program alapján 1911 januárjában írták ki a pályázatot a „községi nyilvános könyvtár és közművelődési intézet” tervezésére; az intézmény helyszínéül a Tisza Kálmán teret jelölték ki (ma II. János Pál pápa tér). A beérkezett 17 pályázat közül az első díjat *Menyhárt Miklós* és *Rerrich Béla*, a második díjat *Lajta Béla* művének ítélték oda. Nagy felzúdulást keltett, amikor a részletes tervek kidolgozásával nem a nyerteseket, hanem Lajtát bízták meg. A közgyűlés egy évvel később tárgyalta újra a közművelődési palota ügyét: ekkor a Tisza Kálmán tér tervezett beépítése ellen olyan súlyos kifogások merültek föl, hogy a program lekerült a napirendről.

A sajtó nagy örömmel fogadta a terveket: *„Maga a könyvtár örömeire szolgál majd Magyarország minden könyvbarátjának. A már ma is nagyszerűen működő Fővárosi könyvtár költözik át ide, csakhogy megnagyobbodva, kifejlesztve olyan hatalmas arányúvá, mint a londoni British múzeum könyvtára. Együtt lesz benne minden tudományág, a világ egész szépirodalma, régiségek, ritkaságok, úgyhogy a ki csak olvasni tud és akar, az megtalálhatja benne, amire szüksége lesz.”* – örvendezett az „Egy amerikai méretű budapesti kulturmű” című tudósítás.⁴

A közgyűlés 1913 végén új helyszíneként a Kálvin teret jelölte ki a leendő könyvtárpalota számára; az épület megtervezésével ismét Lajta Bélát bízták meg. Az ugyancsak többfunkciósnak képzelt intézmény a Kálvin téri református templom mellett kapott volna helyet. Lajta terveit az 1914 tavaszán összeült könyvtári bizottság általános helyesléssel fogadta, a világháború azonban meghiúsította a megvalósulást.

Mialatt az új könyvtárpalota nagyszabású tervei készültek, a városi könyvtár tényleges működése a városháza épületében olyannyira ellehetetlenült, hogy szolgáltatásait föl kellett függeszteni. Átmeneti intézkedésként a közgyűlés úgy határozott, hogy a gróf Károlyi utcai hajdani elemi iskola épületében kell kialakítani a könyvtár céljaira néhány helyiséget. Tizenegy hónapos kényszerszünet után 1914. május 1-jén itt kezdte újra a működését a fővárosi könyvtára, amely időközben jó néhány nagy értékű gyűjteménnyel gyarapodott.

Az előző állapotokhoz képest a könyvtár új – bár csak ideiglenesnek szánt – elhelyezése nagy haladást jelentett. Végre betölthette funkcióit, és egész nap a közönség rendelkezésére állhatott. Az egyik olvasóteremben a kézikönyvtárat helyezték el, egy másik teremben a folyóiratokat bocsátották az olvasók rendelkezésére. *„Bár a remény, hogy 1914-ben a könyvtárnak végleges hajléka lesz, nem teljesedett be, mind a közigazgatás vezetőiben, mind pedig a közvéleményben határozott alakot öltött az a kívánság, hogy a könyvtárépület kérdését mihamarabb megoldják. Szabó Ervin fáradságot nem ismerve tárgyalt, cikkezett ebben a kérdésben.”* – írja Kelényi.

Egy időre a világháború, majd azt követően két tragikus esemény vetette vissza az időközben *Városi Nyilvános Könyvtár* névre keresztelt intézmény fejlődését. A háborús veszteségeket tetézte Szabó Ervin 1918. szeptember 29-én bekövetkezett korai halála. Trianon után pedig az ország kétségbeejtő válságba jutott, és a társadalmi-gazdasági-politikai krízis különös erővel sújtotta a közintézményeket, így jelentősebb könyvtári fejlesztés szóba sem kerülhetett.

A fővárosi könyvtár az 1921-ben igazgatóvá kinevezett *Kremmer Dezső* vezetésével 1923-ban új irányú könyvtárpolitikai programot dolgozott ki, melynek célja az intézmény egyetemes könyvtárrá fejlesztése volt. A könyvtár új szervezete két részből: a tudományos jellegű központi könyvtárból és a fiókkönyvtári hálózatból állt. A gazdasági nehézségek ellenére a könyvtár állománya jelentősen bővült: míg 1914-ben 80 ezer, addig 1930-ra már 210 ezer kötet elhelyezéséről, illetve a korábbi 4625 helyett 20 749 beiratkozott olvasó igényeiről kellett gondoskodni az ideiglenesnek szánt helyszínen.

A tarthatatlanná vált helyzet megoldására váratlan lehetőség kínálkozott, amikor *Wenckheim József* gróf a fővárosnak ajánlotta fel megvételre a Reviczky utca 1. szám alatti ingatlanát. Miután abban az időszakban új könyvtárépület létesítésére gondolni sem lehetett, a tanács megbízta az akkori könyvtárigazgatót, *Enyvvári Jenőt*, hogy mérje föl a Weinckheim-palotát és a hozzá tartozó épületrészeket, alkalmassá tehetők-e könyvtári célokra. Az igazgató 1926. november 27-én terjesztette elő véleményét, melynek legfontosabb megállapításai: az egyetemek, a múzeum s a többi nagy könyvtár közelében, központi, izolált, aránylag csöndes környéken fekvő épület fekvése a legszerencsésebb. A nagy termek alkalmasnak tűnnek az olvasótermek, a kölcsönző, a katalógusterem és a legfontosabb különgyűjtemények céljaira. *„E helyiségek berendezése és dekoratív hatása annyira egyedülálló, hogy a főváros legnagyobb kultúrintézete számára méltóbb hely el sem képzelhető.”* Az épület közel 60 helyiségből álló többi része kellő átalakítással hatalmas területet biztosít a hivatali helyiségek és a könyvraktár elhelyezésére, *„úgyhogy e megoldással a könyvtárépület kérdése 35–40 esztendőre megoldhatónak látszik.”* – írta Enyvvári igazgató. Hosszas egyeztetés után a belügyminiszter 1928 nyarán jóváhagyta a fővárosi törvényhatóság előterjesztését, így megkezdődhetett az átalakítás.

A palota berendezési terveinek elkészítésénél az az elv volt irányadó, hogy a dísztermek maradjanak meg érintetlen szépségükben, és ezek szolgáljanak az olvasótermek, továbbá a legfontosabb különgyűjtemények elhelyezésére. A Baross utcai két nagyterem legyen a könyvtár központi, illetve folyóirat-olvasója, a mellettük lévő kisebb termek részint a kölcsönzés lebonyolítására,

részint a katalógusok elhelyezésére, részint pedig a nyilvános referenz-szolgálat ellátására lettek kijelölve. Az apszissal ellátott középső nagyterem legyen a „Budapesti Gyűjtemény” kiállítóterme vitrinekkel és zárt könyvszekrényekkel, itt kapjanak helyet a kutatók is. A tervezett bútorok stílusa túlzott pompa nélkül igazodjon a termék eredeti stílusához. A II. emeleti traktus és az I. emeleti szárny Reviczky utcai helyiségeinek egy része szolgáljon raktárhelyiséggül.

Az átalakítási munkálatok 1929 elején kezdődtek meg, és olyan jól haladtak, hogy a következő év elején már kiírhatták a berendezés készítésére szóló művészi tervpályázatot. A bíráló bizottságban a legnevesebb szakértők és iparművészek kaptak helyet; a megbízásokért a kor legjobb iparosai versengtek. A bútorzat beszállítása és felszerelése 1930 novemberétől 1931 január végéig tartott, a tényleges beköltözés február 16-án kezdődött meg. A költözködést a könyvanyag általános revíziója követte, közben folytak az előkészületek a könyvtár megnyitására. A könyvtárat április 18-án mutatták be a sajtó képviselőinek, három nappal később tartották az ünnepélyes megnyitót.⁵

Pontos képet festenek a korszakra jellemző gondolkodásmódról a Fővárosi Közlöny által teljes terjedelemben közölt ünnepi beszédek. Az elsőként megszólaló *Liber Endre* alpolgármester megemlékezett Frank Ignácról, aki könyvadományával elsőként szorgalmazta egy városi könyvtár létesítését. 1895-től kezdve a főváros folyamatos költségvetési támogatásban részesítette az önállóságát 1911-ben elnyert könyvtárat, amelynek az állománya négyszeresére, forgalma hatszorosára nőtt. Az viszont, hogy a megnyitó résztvevői egy palota fényes dísztermében gyűltek össze, nem a gazdagságból fakad. *„A fényes tükrök, ragyogó csillárok, dús mennyezetek [...] éppen szegénységünk jelei. A Fővárosi Könyvtár nem tudott a maga számára épült épületbe beköltözni,”* és mivel kilátástalannak ítélte megvárni az idők jobbra fordulását, megragadta a kínálózó alkalmat, *„hogy egy helye, beosztása, használhatósága szempontjából kielégítő régi főúri palotába költözhesse, ahol mérsékeltnek mutatkozó átalakítási és berendezési munkával mindenben megfelelő otthont nyújthatott Budapest olvasni, tanulni, fejlődni vágyó közönségének.”*

Következett *Sipőcz Jenő* polgármester ideológiától erősen áthatott szónoklata, amelynek vezérmotívuma a könyvtár hivatásának kikiáltott erkölcsnemesítés, *„erő- és világosságkisugárzás.”* Budapest óriási áldozatokat hozott a könyvtár érdekében, *„de mutatni akartuk azt, hogy Csonka-Magyarország fővárosa minden áldozatot meg akar hozni a kulturális és szellemi élet fejlesztésére.”*

Ripka Ferenc főpolgármester erőteljesen hangsúlyozta, hogy Magyarország évszázadokon át nemcsak *„a nyugat kultúráját védte a kelet támadásai ellen,*

hanem ez az ország volt az egyetemes európai műveltség legkeletibb területe” – tőle keletre véget ért a művelt Európa. Ünnepi beszédét e gondolatokkal zárta: „Dolgozzanak a magyar jövő számára, akik ennek a palotának falai között megjelennek és lelkük értékei ragyogják túl e díszítések minden fényességét! Mert a mi nemzeti törekvéseinknek, vágyainknak, reményeinknek gyümölcsét ezeknek az értékeknek a fény-sugarai fogják megérlelni.” Az ünnepi szónoklatok után Enyvvári Jenő könyvtárigazgató mutatta be az előkelő meghívottaknak a könyvtár épületét.⁶

Katsányi a könyvtár második fénykorának nevezi az 1927-től 1944-ig terjedő éveket, melynek egyik csúcspontja a Wenckheim-palota birtokba vétele volt. Az adott időszakban az intézmény élén végig Enyvvári Jenő állt, akinek „ideálképe a könyvtár, mint rendezett, jól működő üzem volt.”⁷

A háború első évei viszonylag távol estek a könyvtártól, de a német megszállás, a nyilas uralom, majd Budapest ostroma a könyvtárpalotát sem kímélte. Az intézmény 1944. december 30-án még nyitva tartott, de a január 14-én kezdődött Kálvin téri csata hatalmas károkat okozott az épületben és annak berendezésében. Január 18-án a pusztulás képei fogadták azokat a könyvtári tisztviselőket, akik a harcok után haladéktalanul megjelentek az épületben. Katsányi Sándor ezzel zárja a könyvtár történetét feldolgozó első kötetet: „Az első feladat – a romok eltakarítása – könnyen belátható volt. A távolabbi jövő beláthatatlan.”⁸

Álmok, tervek a Központi Könyvtár elhelyezésére

A fővárosi könyvtár 1946-ban vette föl Szabó Ervin nevét, a hálózat és a központ közös neveként az 1940-es évek végétől használják a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár nevet. A továbbiakban már csak a Központi Könyvtárral, annak a fizikai elhelyezésére vonatkozó történésekkel foglalkozunk.

Az intézmény történetében fontos évszám az 1970-es év: ekkor született meg a korszak első nagyszabású, látomásos koncepciója egy kereteiben és funkcióiban is megújuló nagy fővárosi könyvtárról. A *Sallai István* és *Tombor Tibor* által kidolgozott tervezési program abból a meggyőződésből született, hogy „a modern központi épület hiánya akadályozta meg a korszerű könyvtári rendszer és szemlélet kialakulását Budapesten.” A tervezők olyan új központi könyvtárat képzeltek el, amely „gyűjteményi és szolgáltatási szempontból nem lehet zárt: minden jelentkező olvasó igényét ki kell elégítenie korra, műveltségi állapotra, iskolai végzettségre való tekintet nélkül.”⁹

Az 1970-es években a könyvtár helyiség gondjai egyre fokozódtak. A Sallai-Tombor szerzőpáros merész elképzelését 20–30 ezer négyzetméter alapterületű, impozáns küllemű épületekről készült, konkrét építészeti tervek sora követte, amelyeknek mindenképpen választ kellett adniuk arra a kérdésre: mi legyen a Wenckheim-palota sorsa, milyen szerepet kapjon az elképzelésben? A döntéshozók biztatására 1970 után 4–5 évenként készült egy-egy új építészeti terv, a javasolt helyszínek között a Kálvin tér, az Örs vezér tere, Óbuda és a Margit körút is szerepelt.

„Egy 1974-es tervezet egészen új könyvtárral számolt, mellette a palota csak hivatali és reprezentatív célokot szolgált volna. A négy év múlva elkészült terv a palotában hagyta a különgyűjteményeket, vele átellenben épült volna fel a modern könyvtár, a Baross utcán átívelő sóhajok hídjával összekötve. Egy másik egykorú terv viszont az Örs vezér terén épített volna fel egy vadonatúj, nagy alapterületű könyvtárat.” „A központi könyvtár kezdett a kettős életű gólyakalifára hasonlítani: álmaiban már a legmodernebb nyugat-európai könyvtárban élt, a valóságban viszont a már fél évszázada is avult keretek között, és semmi erőfeszítést nem tett azért, hogy belső viszonyait modernizálja. Az álmok és a valóság világát szinte semmi nem kötötte össze.”¹⁰

A fizikai elhelyezés tervei mellett az elképzelt új épület szakmai programjának kidolgozásán is munkálkodtak. Papp István¹¹ 1978-as dolgozata a tervtanulmányokhoz szükséges néhány szempontot, a könyvtár szervezeti egységeit, azok struktúráját és feladatait sorolta föl. Amint a kéziratban olvasható, addigra eldőlt, hogy a Mártírok útján (a mai Margit körúton) lévő telek nem jöhet számításba. Papp szerint az óbudai helyszín a tervezés szempontjából lényegében helyettesíthető az Örs vezér térivel, így négy alternatíva maradt. Három verzióban a Kálvin téren emelendő, 15–18 000 m² alapterületű új épület szerepel –, vagy a Wenckheim-palotával és/vagy a Baross utca 18. számú házzal, vagy egy új szolgáltatóházzal. A negyedik terv viszont csak az Örs vezér téren építendő új székházzal számolt.

A főigazgató 1987-ben egy munkacsoportot bízott meg azzal a feladattal, hogy vizsgálják felül a Központi Könyvtár működésének alapkérdéseit, főként abból a szempontból, hogy mennyire felel meg a vele szemben támasztott használati elvárásoknak. A Papp István vezette csoport munkájában 1987–1988 folyamán Bánhegyi Gyuláné, Báthory János, Katsányi Sándor és Pesti Ernő vett részt; az általuk készített előterjesztéseket a könyvtár közép- és felsővezetői több ízben megvitatták. A FSZEK évkönyvében 1991-ben közzétett, *„Mozgásterünk a jelen és a jövő pólusai között”* című műhelytanulmány ma is tanulságos, érdekes olvasmány, amelyből terjedelmi okokból csak a négy modellt említjük itt meg.

A társadalomtudományi nyilvános könyvtár erősíteni kívánta a szociológiai szakkönyvtári, illetve a helyismereti-helytörténeti funkciót, a közművelődési feladatokat csak ezek folyamányának tekintette. Radikális, merész elképzelés is megfogalmazódott: a központi könyvtár legyen a főváros prézens könyvtára, hagyjon föl a rendkívül népszerű kölcsönzéssel. A harmadik modell némileg „szelídebb” volt: legyen részlegesen prézens könyvtár, amelyben a magyar nyelvű szépirodalmi műveket csakis helyben lehet olvasni. A negyedik elgondolás lényegében megtartotta az addigi alapszolgáltatásokat, nem tartalmazott döntő változásokat.

Az 1980-as években újabb két tanulmányterv készült, majd a következő évtized első felében további két elképzelés fogalmazódott meg – közülük az egyik egészen új helyszínre telepítette volna át a könyvtárat, a többi viszont a Wenckheim-palotával és a szomszédos telkekkel kalkulált.

Az idő múlásával lassan bizonyossá vált, hogy az a régi álom, miszerint a főváros egy monumentális új épületet emel a könyvtárnak, nem válhat valóra. Az 1980-as években kinevezett, a 'public library' eszméje iránt elkötelezett új vezetők: Kiss Jenő főigazgató (1980-tól) és helyettese, Papp István (1985-től) okos stratégiát választottak: nem egycsapásra, hanem lépésről lépésre törekedtek a helyzet megoldására. Az 1968-ban a könyvtár kezelésébe került, szomszédos Baross utcai épület mellé 1986-ban megszerezték a palota másik oldalához csatlakozó Reviczky utcai házat, 1995-ben pedig ez utóbbi épülettel szemközt, az Ötpacsirta és a Reviczky utca sarkán álló Pálffy-palotát; ettől kezdve a Wenckheim-palotán kívül három további épület állt a könyvtár rendelkezésére. A belvárosi épületek tehermentesítése érdekében 1996-ra felépült az intézményi szolgáltatóház, ahová több helyigényes feladatot telepítettek ki.

A fizikai terek bővülésével párhuzamosan értékelődött át a Wenckheim-palota szerepe: „*ami eddig könyvtári szempontból csak nyűgnek látszott, most sajátos értékévé vált.*”¹² Közben egyre több olyan nyugati építészeti rekonstrukcióról érkeztek hírek, amelyek azt bizonyították, hogy egy felújított műemléképület varázslatos teret tud adni a korszerű technikával berendezett intézményeknek. A lassan-lassan kialakuló, fokról fokra erősödő új koncepció értelmében eldőlni látszott: a múlt értékes építészeti örökségét, az új épületszárnyak által közrefogott Wenckheim-palotát kell fizikailag integrálni a korszerű könyvtári funkciókat magába foglaló intézménybe.

A fizikai elhelyezés kérdéseivel párhuzamosan zajlott a könyvtár szolgáltatásrendszerének felülvizsgálata, jövőbe mutató funkcionális rendjének kidolgozása. A szakmai viták lefolytatása után deklarálta a könyvtárvezetés a FSZEK

Központi Könyvtára számára kidolgozott modernizációs terveit, és megkezdte azok megvalósítását. Első lépésként elindították a Közhasznú Információs Szolgálatot, majd 1992-ben áttértek a könyvtár szolgáltatásfilozófiáját, technológiáját és munkastílusát alapjaiban megváltoztató szabadpolcos rendszerre. Az 1990-es évek derekától kezdve megkezdtek a számítógépes rendszer kialakítását, újabb nagy lépést téve a közelgő XXI. században elvárt szolgáltatási színvonal megteremtése felé.

A főváros több mint egy évszázadon át kereste a megoldást a kultúráját reprezentáló, világvárosi igényeket kielégítő könyvtár létrehozására. E hosszú folyamatban talán csak egyetlen sikeres momentum fedezhető fel, amikor kilencven éve a főváros közönsége a nyilvános könyvtár legszükségesebb feladatait teljesíteni tudó helyet kapott a Wenckheim-palotában. Nem hallgathatjuk el, hogy ez a lépés azonban évtizedekre konzerválta a Központi Könyvtár lehetőségeit: a XX. század végén a palotaépület adottságai már akadályozták a modern könyvtári ellátás technológiájának bevezetését, az erőteljesen változó olvasói igények kielégítését.

Az építészeti értékek és a könyvtári funkciók harmóniája: rekonstrukció és bővítés

A szaksajtóban 1988-tól kezdődően számos közlemény látott napvilágot, amelyek arról tudósítottak, hogy újra napirendre került a Központi Könyvtár elhelyezésének kérdése. A Fővárosi Önkormányzat 1992-ben megállapította, hogy elodázhatatlan egy új helyszín létesítése, és felszólította a könyvtár vezetését egy mintegy 25 000 m²-es épület építészeti tervezéséhez szükséges szakmai funkcionális terv elkészítésére.¹³ A szakmai programot a Papp István vezette munkacsoport készítette el.¹⁴ Az elhelyezésre vonatkozó terveket elemző tanulmányában Papp úgy fogalmazott, hogy az évtizedeken át vissza-visszatérően megfogalmazott igények és a valóság szinte kikényszerítette az álmokkal való leszámolást. A könyvtárnak komolyan el kellett gondolkodnia azon, hogy a realitások figyelembevételével milyen lehetőségek adódnak az elhelyezési problémák megoldására. Az évek során lépésről lépésre kialakult helyzet – a palota szomszédságában lévő épületek kezelői jogainak megszerzése, valamint a szolgáltatóház felépülte – lényegében kijelölte az irányt: azt kellett megvizsgálni, létre lehet-e hozni a Központi Könyvtár új otthonát „*a rendelkezésre álló épületek felhasználásával, restaurálásával-átalakításával, bővítésével és szerves egységbe foglalásával*”?¹⁵

Az elsődleges feladat a Központi Könyvtár funkciórendszerének a meghatározása, ezen belül a legfontosabb kérdés volt: indokolt-e, hogy az állomány teljes lefedettséget biztosítson a legfőbb tudományterületeken? A következő válasz fogalmazódott meg: a szociológia országos szakkönyvtári szintű gondozása mellett elegendő a társadalomtudományi szakterületek erősítése; egyébként a közkönyvtári ellátás felső szintjét, illetve a nagyközönség igényeinek megfelelő tájékoztatás feltételeit kell megteremteni.

A sokáig dédelgetett álmat – a 20–30 ezer négyzetméteres alapterületet – fel kellett adni; a mind határozottabb formát öltő elképzelések ennek mintegy kétharmadával kalkulálhattak. Az igények megfogalmazása során már számolni kellett azzal, hogy a dokumentumok kézbevétele helyett mind fontosabbá válik a dokumentumok távoli hozzáférése és az adatbázis-használat – ez a változás viszont a helyben tárolandó dokumentumok mennyiségére komoly hatást gyakorol. Rövid áttekintésünkben nincs módunk valamennyi szempontot megemlíteni, így már csak egyet emelünk ki – ez pedig az olvasók szeretete, kötődése. Az idők során bebizonyosodott, hogy a könyvtárhasználók kimondottan kedvelik *Meinig Artur* remekművét, így lassan egyértelművé vált, hogy a könyvtár mindennapjaiba, szolgáltatásrendszerébe integrálni kell a főúri Wenckheim-palotát.

A sok éven át zajló közös gondolkodás a következő állásfoglalásban összegződött: az „*új épület helyett a jelenlegi elhelyezési körülmények radikális megújításával is elérhető a funkcionálisan teljes mértékben kielégítő, az új technológiát befogadni képes és a növekedő használatnak több évtizedes távlatban is megfelelő megoldás*” – ez pedig meghatározta az 1997-ben meghozott kormányzati döntés értelmében elkészítendő építészeti koncepció alapelveit.¹⁶

A megvalósulás 1998–2001

A Békés Megyei Könyvtár épületéért Ybl-díjjal kitüntetett *Hegedűs Péter* építész vezetésével kezdődött meg a tervek kidolgozása, a tervezőmunkába a szintén Ybl-díjas *Hefkó Mihály*, illetve *Jakab Csaba* belsőépítészek kapcsolódtak be.

A bővítés és felújítás elsődleges célja egy „*funkcióiban és szolgáltatásaiban korszerű, minden igényt kielégítő városi könyvtár*” létrehozatala volt. Három egymáshoz csatlakozó épületet kellett szerves egységbe foglalni, mégpedig úgy, hogy az olvasó, a könyvtáros és a dokumentum útját logikusan, határozottan elkülönítsék. A fogadótér a régi kocsibejáró helyén kialakított bejáraton keresztül vált megközelíthetővé, a régi nyitott belső udvar üvegtetővel lezárt átriummá

alakult át, tehermentesítve a műemlék palota főlépcsőházát. A belsőépítészeti koncepció fontos része volt a világos, könnyen áttekinthető térkapcsolatok kialakítása, melynek egyik alkotóeleme a nyilvános és a raktári terek között szolgálati pontok elhelyezése.

Az egész építkezés lefolyását két fontos szempont határozta meg: a könyvtárnak működnie kellett a munkálatok alatt, a kormányzat pedig éves keretszvegeket biztosított a beruházásra – mindkettő csak szakaszos kivitelezéssel volt teljesíthető. Az első ütemben az Ötpacsirta utca – Reviczky utca sarkán álló, műemlék jellegű Pálffy-palotát újítták föl, itt kapott helyet a Zenei Gyűjtemény és számos iroda. A második ütemben a Baross utcai, egykori lakóépület helyén emeltek egy modern épületszárnyat, végül pedig a Reviczky utcai szárny átalakítását, illetve a palota műemléki olvasótereinek teljes felújítását végezték el.¹⁷ A munkálatokat az intézmény új főigazgatója, *Fodor Péter* irányította, a gazdasági-műszaki apparátust *Deák Sándor* gazdasági igazgató vezette. Az új épületrész 2000-ben, a palotakönyvtár restaurálása 2001-ben készült el, ekkor vehette birtokba az olvasóközönség a teljes területet.

A belsőépítészeti munkák jelentős részét végző Hefkó Mihály egy interjúban beszélt arról a súlyponti feladatról, amelynek értelmében a régi és az új épületrészeket úgy kellett egymástól elkülöníteni, hogy „*az új épületszárnyak anyag- és színvilága legyen alkalmas a funkciók vizuális elkülönítésére, és észrevétlenül vezessenek át a palota tobzódó ornamentikájú tereibe (reneszánsz, rokokó, barokk).*”¹⁸

Az olvasóterem nyugati oldalán ívesen kialakított üvegfal és a Reviczky utcai szárny között egy sárkányokkal díszített, nyitott udvar kapott helyet – ezért nevezték el az udvarra néző gyermekrészelet Sárkányos Könyvtárnak. A belső terekben látható apa és fia sárkányokat Jakab Csaba tervezte, az udvaron álló hatalmas szobrok *Pusztai Ágoston* keze alól kerültek ki.

Összegezve a könyvtárrekonstrukció és -építés pozitívumait: nagy erénye, hogy új tartalommal gazdagítva, értékeit megőrizve felvállalta a műemléki védettséggű épület integrálását. A jelentős gyűjtemény teljes állományát sikerült az épületegyüttesben elhelyezni, lényegesen leegyszerűsítve ezzel a tárolás és a raktári kiszolgálás feladatait. A közvetlenül elérhető szabadpolcos állomány nagyarányú növelése észszerűbb és hatékonyabb szolgáltatási feltételeket eredményezett. A tájékoztatási övezeteknek az épületek találkozási pontjain való elhelyezése a használat szempontjából igen előnyösnek bizonyult. Az építészeti és a könyvtárfejlesztési program lehetővé tette egy sokfunkciós, korszerű könyvtár kialakítását a hármas épületszerkezetben. Az integrált köz- és szakkönyvtári

funkciók mellett az épületegyüttes ellátja egy kulturális központ feladatait, teret ad szakmai-társasági élet eseményeinek.

A példaértékű munkálatokat számos kitüntetéssel ismerték el – közülük a legjelentősebbek: a kulturális örökségvédelemmel foglalkozó páneurópai szövetség Europa Nostra-díjat adományozott a rekonstrukciós munkálatokért; Hegedűs Péter vezető tervező megkapta „Budapest Építészeti Nívódíját”, a „Figyelő Építészeti Díját”, valamint a Pro Architectura-díjat; Hefkó Mihály és Jakab Csaba belsőépítészeket „Az év belsőépítésze 2002” díjjal tüntették ki; a MASZER Rt., a rekonstrukció generálkivitelezője a Magyar Ingatlanfejlesztési Nívódíj Pályázat 2002. évi első helyezette lett és megkapta a „2002. év Építőipari Nívódíját”, illetve a FIABCI Nemzetközi Ingatlan Szövetség 2003. évi Prix d’Excellence díját.

„Az építészeti terek, mint a csábítás eszközei”

Sokunk számára jelent nagy élményt egy művészeti alkotás immanens tulajdonságainak szavakba öntése: az addig bizonytalan érzések kavalkádja hirtelen átláthatóvá, érthetővé válik. Hogy jobban megértsük, miért annyira jó ebbe a könyvtárba járni, hívjuk segítségül a három tervezőt, járjuk be Hegedűs Péterrel, Hefkó Mihállyal és Jakab Csabával az épületet, hallgassuk meg, mit mondanak ők, a könyvtárpalota megálmodói. Szavaik nyomán¹⁹ élvezzük az építészeti terek szellemi-esztétikai hatását, és – engedve a csábításnak – térjünk vissza újra és újra a könyvtár falai közé.

Az épület sugározta gondolat megérzése, megértése intellektuális élményt nyújt a könyvtárlátogatóknak, akik rácsodálkozhatnak, az építészek milyen jól követhető térszervezésre, tiszta funkcionális rendre törekedtek. A különböző korú és stílusú épületeket úgy fűzték egybe, *„hogy izgalmas átlátásokkal érvényesüljön az épületegyüttes sajátos többszólamúsága. Ez a nyitottság segít az eligazodásban, és fokozza az együtt látszó korok építészeti hatását.”*

Az új lépcsőházat három épület találkozásánál alakították ki. Építészetiileg nem akármilyen kihívást jelentett a szűkös helynek, a csatlakozó épületek eltérő padlószintmagasságának és a biztonsági előírásoknak egyszerre megfelelni. A régi épületekbe beékelődő, nyolc szintet átfogó vasbeton henger palástját és a régi falakat áttörték, így minden irányban átláthatóvá váltak a könyvtári terek, amelyeknek a belső élete „filmszerű élményként tárul fel”. A lépcsőházban alkalmazott anyagok: a mai klinkertégla burkolat, a trieszti kő, a 130 éves öntöttvas korlátpálcák és a tölgyfa fogódzók sajátságos harmóniába olvadnak össze.

A képek balról jobbra haladva: A FSZEK aulája, belső udvara, sárkányos udvara, a gyermekkönyvtár és a lépcsőház (a szerző felvételei)

Az egész épületegyüttesben a terekre, térkapcsolatokra koncentrálva válogatták meg az anyagokat, a formákat és színeket, a berendezési tárgyakat, a világítótesteket. A berendezések formai kialakítása egységes, a színbeli különbségek szintbeli és funkcióbeli eltérésekre utalnak.

A palota korábbi *„udvarának üvegtetős lefedésével és a keresztszárny pilléresítésével született”* a központi aula, amely nemcsak előcsarnok, információs pont és kávézó egyszerre, hanem egy fedett városi tér, különböző építészeti korok találkozóhelye. Az átriumból feltáruló, több szinten csatlakozó olvasóterek hívogatólag hatnak a betérőkre. A látvány *„visszafelé”* is izgalmas: az aulát övező *„olvasói területekről különös madárperspektívában élvezhető az átrium, a centrumot kiemelő, érdekes szerkesztésű kőburkolattal.”* Az olvasóközönség e fedett térben könnyen kiigazodik, *„vonzó, csábító betekintést nyer”* az aulát körülölelő terekbe. A régi és új részek kapcsolata, térbeli játéka felfedezőútra invitál. Az olvasóterek ablakkivágásaiba azért nem helyeztek nyílászárókat, hogy a mögöttes terek élete, a fények, a mozgás kellő vonzerőt gyakoroljon.

A tágas, szabadpolcos övezetekben a rejtett világítású gombafejes pilléreknek meghatározó, térformáló szerepük van, körjük települnek a számítógépekkel felszerelt olvasóhelyek. Az új formavilágba finoman illeszkednek és jól betöltik a nekik szánt szerepet az eredetileg a raktárban szolgáló fém csigalépcsők. Az olvasóterek övezik a a XIX. századi lakóépület udvaraként szolgáló nyitott belső játszóudvart, amelyet a felújítás során samottból készült, két óriás sárkány vett birtokba; az ő társaságukban szabadtéri foglalkozásokat lehet tartani.

A Reviczky utcai egykori lakóépületben helyezték el az összefüggő térrendszertől szükségszerűen elkülönítendő funkciókat: a gyermekkönyvtárat, a Budapest Gyűjteményt, az irodalmi szakolvasótermet. Erről az oldalról áttekintve a túlsó szárny üvegfalú olvasótereire, szinte mozgóképként tárul fel azok belső világa.

A gyermekkönyvtári részleg egyetlen nagyteremmé szélesedett, itt *„született az égig érő fák és a szivárványív alkotta kapu, rajta a nap, hold, csillagok. A bejárati oldalon a tájékozódás, a szivárvány túloldalán a könyvek, a nagy tér végében játszóház, faragott házikókkal,”* amelyek áttörik és fellazítják a téglafalat az ablakfülkék résén és a falon átdöfött házacsák nyomán. *„A megidézés nem több, mint felhívás mesére: elemek, motívumok, maga az élet. Ezeket össze kell-lehet a szívünkben szépen, gondosan rakni. [...] Gondolatébresztő, a mélyebb megismerésre indító, az östudáson alapuló érdeklődés felkeltése a cél. A könyvtár és a tanulás-tudás, maga az élet: egy jókedvű-szabad-komoly játék!”*

Irodalom és jegyzetek

- 1 BORVENDÉG Béla: A hercegi tollfosztás, az arrogancia, avagy: merre van az arra. 2001. december
Forrás: <https://epiteszforum.hu/borvendeg-bela-a-hercegi-tollfosztas-az-arrogancia-avagy-merre-van-az-arra> [Megtekintve: 2021. 09. 02.]
- 2 KATSÁNYI Sándor: A fővárosi könyvtárának története 1945-ig. Budapest, FSZEK, 2004. 420 p. és KATSÁNYI Sándor – TÓTH Gyula: A fővárosi könyvtárának története 1945–1998. Budapest, FSZEK, 2008. 542 p.
- 3 Gárdonyi Albert a kezdetektől 1903-ig, Kelényi Béla 1904-től 1931-ig dolgozta fel az intézmény történetét. A dolgot Kelényi közölte a könyvtár 1931. évi évkönyvében. A fejezet első részében az ő munkájukra támaszkodunk.
- 4 Egy amerikai méretű budapesti kulturmű. = Pesti Hírlap, 33. évf. 1911. július 30. 179. sz. p. 7.
A témát alaposan körbejárja Sándor Tibor azonos című 1993. évi egyetemi dolgozata.
- 5 [GÁRDONYI Albert – KELÉNYI Béla]: A fővárosi könyvtár története. = A Fővárosi Könyvtár évkönyve, 1. köt. 1931. Budapest, [Házinyomda], 1932. p. 35–55.
- 6 A Fővárosi Könyvtár megnyitása. = Fővárosi Közlöny, 42. évf. 1931. április 24. 25. sz. p. 416–419.
- 7 KATSÁNYI: A fővárosi könyvtárának története 1945-ig. i. m. p. 278.
- 8 KATSÁNYI uo. p. 353.
- 9 KATSÁNYI Sándor: Látomás és indulat a fővárosi könyvtár történetében. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 13. évf. 2004. 4. sz. p. 28–43.
- 10 KATSÁNYI uo.
- 11 Papp István abban az időben (1969 és 1982 között) a Könyvtártudományi és Módszertani Központ igazgatója volt, 1985. augusztus 1-jén lépett be a FSZEK-be mint főigazgató-helyettes.
- 12 KATSÁNYI: ld. a 9. jegyzetet
- 13 Feladatterv. A Kulturális Bizottság 1992. október 13-i ülése határozatainak végrehajtására. = Könyvtári Híradó, 1992. 12. sz. p. 1–2.
- 14 PAPP István: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára új székházának szakmai programja. Kézirat. 1997.
- 15 PAPP István: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára megújuló épületének tervei. = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve, 26. köt. 1997/1998. Budapest, FSZEK, 2000. p. 49–65.
- 16 PAPP uo.
- 17 PAPP István: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtára megújuló épületének tervei. = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve, 26. köt. 1997/1998. p. 51–65.
- 18 SZIGETHY Ágnes: Tér és funkció harmóniája. Beszélgetés Hefkó Mihály Ybl-díjas belsőépítésszel. = Házépítés, 6. évf. 2002. 3. sz. p. 4–7.
- 19 A fejezetben felhasznált források: HEGEDŰS Péter – HEFKÓ Mihály: A könyvtár a tervező szemével: az építészeti terek, mint a csábítás eszközei. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 49. évf. 2002. 10–11. sz. p. 401–404. ; JAKAB Csaba – SÓRON László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár rekonstrukciója és bővítése 1998–2001. = Magyar Iparművészet, 9. évf. új folyam, 2002. 3. sz. p. 2–8.